Vécsi Nagy Zoltán

Mit sikerült megfejtenie Szász Lászlónak a mikházi misztériumból?

Kiállításunk címe azt a tulajdonképpen cím nélküli képzőművészeti eseményt idézi fel, amit a MAMŰ, azaz a Marosvásárhelyi Műhely első monográfiaigényű katalógusszerkesztője, Novotny Tihamér[1] a Szász László *Korunk*-ban megjelent írása alapján[2] úgy parafrazeált, hogy „mikházi misztérium".

Jelen kiállítás elsősorban a Selmeczi-magángyűjteményre, de több más magángyűjteményre is építve idézi meg azt az 1980-as eseményt, amely a korai MAMŰ-mozgalom egyik meghatározó pillanatának tekinthető, amikor is egy falusi iskola tanterme adott helyet a marosvásárhelyi fiatal művésznemzedék első nagy, közösségi bemutatkozásának. E mostani tárlaton látható művek és dokumentumok nemcsak az akkori kísérletező szellemet – vagyis a túlszabályozott kulturális nyilvánosság kontrollja alól kivonuló, önszerveződő működést – teszik újraélhetővé, hanem arra is rávilágítanak, miként teremtett a periferikus tér alternatív művészeti intézményt a hivatalos struktúrákkal szemben. A válogatás így a MAMŰ alternatív művészeti nyilvánosságának korai arcát teszi ismét láthatóvá.

A mostani kiállítással felidézett, negyvenöt éve megnyílt tárlat tekinthető az első nyilvános – akkor még ilyen néven nem nevezett – MAMŰ-s tárlatnak. Az akkori kiállítást kezdeményező Selmeczi János hegedűművész a saját és testvére, Selmeczi György zeneszerző gyűjteményére alapozva, valamint újabb alkotók verbuválásával, Elekes Károly az Apolló Ifjúsági Alkotókör egyik tagja, az akkor formálódó Műhely Alkotókör, a későbbi MAMŰ spiritus rektora és Krizbai Sándor/Alex, akit én magamban egykor a MAMŰ lelkes katalizátorának tartottam, hívták össze. Ahogy a meghívó szövege szól: „a Remete Község Néptanácsa és a Mikházi Általános Iskola szeretettel meghívja a mikházi (Călugăreni Mureș) képtár megnyitására, 1980. május 24-én du. 3 órakor".

A kiállítást megnyitó Markó Béla, akkor még mint költő, szerkesztő, a tárlat kapcsán egy tágan értelmezett művésznemzedék kiteljesedő munkásságának hiteles antológiájáról beszélt:

„Csoportfénykép azokról, akik minden valószínűség szerint az elkövetkezendő évek, évtizedek művészeti törekvéseit meghatározzák majd körülöttünk." Arról az *Ötödik évszak* című antológiáról volt szó, amelynek szerkesztése már folyamatban lehetett, amit viszont a későbbi MAMŰ első fontos megmutatkozási lehetőségeként tartunk számon. Ahogyan a fentiekből is felsejlik, a 70-es évek végén, a 80-as évek elején nagyon sűrűvé vált a levegő Erdélyben, ami ugyanúgy jelentette a hatalom általi nyomásgyakorlás nyomasztó légkörét, mint az ezzel szembeni reakcióként jelentkező fokozott szabadságvágyat. Különösen érzékelhető volt ez a valamikori (székely) autonóm tartomány felszámolása után, ennek központjában, Marosvásárhelyen és annak a maga természetes tehetetlenségét továbbgörgető kulturális közegében. Ennek a különös pezsgésnek a jele volt az is, hogy már 1975 októberében a helyi pártlap arról tudósított, hogy a Diákművelődési Házban megnyílt az „Apolló Ifjúsági Alkotókör" kiállítása. „Az alkotókör tagjainak ez az első közös jelentkezése. Körük nemrég létesült s a Képzőművészeti Szövetség megyei Fiókjának védnöksége alatt fejti ki tevékenységét. A kör tagjai fiatal festők, grafikusok, kerámikusok, szobrászok, karikatúristák, stb. akik főiskolát, illetve középiskolát végeztek és életkoruk nem haladja meg a 35. évet. A Marosvásárhely és a megye városaiból verbuválódott tagok létszáma megközelíti a hatvanat."[3]

Újságírói kérdésre válaszolva néhány nap múlva Molnár Dénes, a kör elnöke azt nyilatkozta: „Körünk célkitűzései közé tartozik az, hogy összefogja a megyében élő fiatal alkotókat és rendszeresen bemutassa őket csoportos vagy egyéni kiállításon."[4] Majd részletesen kitért az Alkotókör működtetésének nagyvonalú terveire, köztük arra is, hogy a „kiállítások alkalmával igyekszünk megfelelő hangulatot teremteni. Gondoskodunk zenéről – folk, pop, beat –, kamarazenéről, szavalóesteket tartunk. Meghívunk ifjakat találkozni a fiatal alkotókkal, vitát kezdeményezünk esztétikai, alkotási kérdésekről. Ezzel is hozzá akarunk járulni a képzőművészetet szerető, értékelő közönség kialakításához, neveléséhez, az esztétikai ízlés, a tudományos-

1 NOVOTNY Tihamér: *MAMŰ. Marosvásárhelyi Műhely 1978–1984. Tegnap és Ma.* Szentendrei Képtár, 1989. november 10. – 1990. január 28.

2 SZÁSZ LÁSZLÓ: *Távolodó művészet – provinciától a vidékig* = *Korunk,* 1981, 12. sz., 915–924.

3 [NÉVTELEN]: *Ifjú képzőművészek kiállítása* = *Vörös Zászló,* 1975, 245. sz., 3.

4 [NÉVTELEN]: *Az „Apolló Ifjúsági Alkotókör" terveiből* = *Vörös Zászló,* 1975, 257. sz., 3.

politikai szemlélet formálásához. Ehhez értékes segítséget kapunk a megyei KISZ-bizottságtól, amely nagyon szívén viseli az alkotókör és a galéria sorsát." A nyilatkozatban egy gyűjtemény álma is feldereng: „A galériában minden hónapban bemutatjuk egy-egy köri tag alkotásait, s a kiállítás után mindegyikük egy művével ajándékozza meg a galériát. Az évek folyamán így összegyűlő anyagot az ifjúsági múzeum javára fordítjuk. Úgy tervezzük, hogy időközönként üzemi klubokban, művelődési házakban, művelődési otthonokban is rendezünk kiállítást." A kör tagjainak ars poeticáját is megfogalmazza: „Minél többet alkotni, vallani az életről, az emberről az embernek. Ez a mi hivatásunk, hitvallásunk."

Rá egy évre újra olvashatunk az alkotókörről: „Tavaly ősszel a Művelődési Ház és a KISZ Maros megyei Bizottsága közös erővel létrehozta a Maros megyei Ifjúsági Alkotókört, melynek elnöke Molnár Dénes képzőművész, alelnök Victor Hagea, titkár Nemes László." Vasile Urzică, az igazgató úgy véli: „A fiatal képzőművészeknek ragaszkodniuk kell a művészi igényességhez, csak abban az esetben szerezhetnek jó nevet az Alkotókörnek." Ugyanilyen értelemben nyilatkozik Nemes László is: „A tagok mintegy háromnegyed része főiskolát végzett – ami viszont nem jelenti azt, hogy itt mások is ne állíthatnának ki. Friss példa erre Simon Sándor egyéni tárlata… Leginkább a csoportos kiállításoknak volt sikerük; többek között szép alkotásokat láthattunk Dienes Attilától, Molnár Dénestől, Elekes Károlytól, Nagy Dalmától, Victor Hageától, Szabó Erzsébettől és másoktól."[5]

Az Apolló Alkotókör a városban működő irodalmi kör tevékenységéhez is kapcsolódik, mint ahogy azt a körnek helyt adó házigazda, az írószövetségi folyóirat, az *Igaz Szó*ban megjelent Molnár Dénes írásából is megtudhatjuk: „A marosvásárhelyi *Igaz Szó* irodalmi körének szerves része a Villámtárlat. Már a harmadik évet kezdtük úgy, hogy kéthetenként megismerkedett a Kör tagsága vagy egy fiatal képzőművésszel és munkáival, vagy egy érdekes művészi eljárással. […] A 10–15 perces bemutatást kérdések kísérik, de megtörténik az is, hogy maga a bemutatás kérdéseken és feleleteken (párbeszéden) alapszik. […]

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

5 KARDA Ferenc: *A diákművelődés otthona* = *Új Élet*, 1976, 1. sz., 14.

DIÉNES Attila: Anya és lánya, *alumínium*

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

Nehéz lenne mindazok nevét hiánytalanul felsorolnunk, akikről szó volt a kiállításokon, akik munkákkal szerepeltek a Villámtárlatokon; nem is törekszem teljességre; Vecserka Zsolt, Katz András, Ady József, Nagy Árpád, Nagy Géza, Nemes László, Ágoston Zsolt, Timotei Nădăşan, Nicolae Mocanu, Kozma Hedvig, Mariana Şerban, Szatmári Lóránt, Gálffy Bódi Tamás, Gyárfás Miklós, Nagy Lajos, Ioan Bunuş, Krizbai Sándor, Ács István, Vass Csaba, Rudi Schmükle stb."[6]

A fenti előzmények ismeretében válik figyelemre méltóvá, hogy a továbbiakban referenciaként szolgáló Szász László a *Korunk*ban megjelent, meglepően jól dokumentált írásában a mikházi kiállításról, Charlie-nak, azaz Vitus K. Györgynek a szavaiból azt tudjuk meg, hogy: „a mikházi kiállítás egyenesen az Apolló Ifjúsági Alkotókörből eredeztethető. Annak jelenlegi tagjai vállalták a szervezés, utánajárás legnehezebb részét, és veteránjai adták a kiállítás anyagának jelentős hányadát." Meglepő továbbá, hogy Vitus K. György a marosvásárhelyi kulturális élet egyik ikonikus, irodalmi ambícióktól fűtött alakjának szavai disszonánsak, furcsán kirívóan, a korban szokatlanul fanyar hangulatúak, és hogy egyáltalán elhangozhattak: „Én is ott voltam, fizikailag jelen voltam, mégis úgy érzem, kimaradtam valamiből. Személyesen ismerem a kiállítók nagy részét. Évekkel ezelőtt én is velük dolgoztam, tanultam, vitatkoztam. Azóta megváltoztak ezek az emberek, nem ugyanazok, mint akiket én ismertem. A találkozó után az az érzés erősödött meg bennem, hogy nyoma is eltűnt annak a hangulatnak, annak a munkalégkörnek, amely egykor összekovácsolt bennünket. […] Sajnálom, hogy a hosszú ideje várt találkozás kevés elégtételt adott. Mintha lezárult volna valami, aminek pedig indulásnak kellett volna lennie. Egy dolgot találtam izgalmasnak, jellemzőnek. A kiállítás a közönség szeme láttára, jóformán aktív közreműködésével született meg. Négy órakor a terem meszelését még nem fejezték be. Még szegezték a tartóléceket, helyezgették a képeket, s hat órakor találták ki, hogy lefektetett szekrényekből lehet talapzatot emelni a szobroknak. Aki tehette, segédkezett. Igen, itt felcsillant valami a régi műhely vonzásából… Tulajdonképpen a vé-

6 MOLNÁR Dénes: *Igaz Szó Irodalmi kör – Villámtárlat = Igaz Szó*, 1978, 12. sz., 565–566.

leményem tömören így fogalmazható meg: ez a kiállítás egy nemzedék kiállítása volt. De hogyan lesz ezentúl?"

Az idézetet az a Szász László rögzítette a *Korunk Távolodó művészet: provinciától a vidékig* című cikkében, aki ott sem volt az eseményen, ennek ellenére a kor sajtóviszonyaihoz képest meglehetősen alapos és elemzésében szokatlanul árnyalt, egyben színes oknyomozó riportja, mekkora kincs ma az esemény rekonstruálása szempontjából! Még számos érdekes mozzanatot rögzített erről a rendezvényről: többek között a következőket is.

„– Láttad a mikházi tárlatot? Sorjáznak a lelkes szavak a kiállítás anyagáról, színvonaláról, sokszínűségéről, rendhagyó voltáról, a megnyitóünnepség érdekességéről. Már azok is ihletetten és szakszerűen nyilatkoznak, akik – akárcsak én – szintén mások elbeszéléséből ismerik a valóságot. Múlnak a hetek, s az esemény körüli hullámverés nem csillapodik. Márpedig ha egy jelenség hónapokig képes ébren tartani az érdeklődést, akkor is figyelemre méltó, ha pusztán illúzió. […] Mi lehet ennek a »mikházi misztériumnak« a titka? Nem emlékszem, hogy mifelénk valaha is ilyen hosszú ideig izgalomban tartotta volna a kedélyeket egy kiállítás. – Még tréfából sem szabad ezt misztériumnak nevezni – nyilatkozik Krizbai Sándor. – Olyan konkrét megvalósulás a mikházi tárlat, amelyre valóban nem volt példa nálunk. A konkrétum: a tanterem. És hogy éppen falun, majdnem szimbólumerejű." Ugyancsak Alex szavai: „A városi kultúrával nagyon laza kapcsolatban álló falusi közönség hálásabb, mint a »polgári«. Legalábbis nekem úgy tűnt a megnyitón. A mikházi lakosok nagy része életében először látott tárlatot. Nincsenek előítéleteik a modern művészettel szemben; zavartalanul kérdezősködtek, és sanda mosoly nélkül fogadták a magyarázatot."

De elhangzik az akkori Selmeczi János nyilatkozata is. Íme egy részlet: „Mikháza nem szülőfalum, csak rokonaim élnek ott. A véletlen is közrejátszott abban, hogy a mikházi iskola lett a kiállítás színhelye. Körülbelül tizenöt évvel ezelőtt a bátyám kezdte gyűjteni a képeket barátoktól, ismerősöktől. Aztán én is bekapcsolódtam. 1980-ra olyan mennyiségű, zömében színvonalas anyag gyűlt össze, hogy bűn, gyilkosság lett volna elzárva tartani. Előbb a rokonaimmal egyezkedtem, egy tágasabb, kihasználatlan tisztaszobára gondoltam. Amikor Lokodi Erzsébet, az iskola igazgató-tanítónője meghallotta a tervemet, fantasztikusan fellelkesedett. Kopáran árvulnak a hatalmas osztálytermek, mondta, hát töltse meg élettel,

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

lélekkel a művészet, ha már a gyerekek elfogytak. Így kezdődött. […] – Hány alkotás van nálad? – Csak hozzávetőleges számot tudok mondani: száznál több művész három-négyszáz alkotása. Ugyanis nem mindegyik marad nálam, egyesek csak a megnyitóra hozták el, többen új anyaggal akarják kicserélni a nálam levőt, mások még nem fejezték be, vagy nem tudták idejében eljuttatni, amit a kiállításra szántak. A bemutatott hatvan munkának csak egy része állandó, többsége folytonosan változni fog. Ez különben érdekessége a kiállításnak. Régi munka nem szerepel, talán hatéves a legkorábbi. Sok művész csak akkor küldött munkát, amikor már konkrét tény volt a terem. Nem mindenki bízott a tárlat megvalósíthatóságában.

Most azonban … – Három-négyszáz munkából hatvanat állítottatok ki. Milyen szempontok alapján válogattatok? – Egyetlen válogatási szempont volt: a művészi érték.

Kik bírálták el a műveket? – Elekes Károly. Nagyon bízom benne." Szász László Elekes Károlyt is megkérdezi: „– Mi a te igazi területed a képzőművészetben?" Károlynak akkor és ott is sajátos a perspektívája: „– A mozgás. A jelenlét, a részvétel, a tervezés. A kollektivizmus. Az akcióművészet. […] – Szeretem az eleven, a természetességből fakadó esztétikumot. Irodalmi köröket, felolvasásokat és kirándulásokat »rendeztem« – művészi cselekvéssé. Az élet sürgés-forgásában érdemes esztétikai élményként megörökíteni akár egy banális víkendezést is. A hétköznapok esztétikájának kutatása közben alakult ki bennem az a terv, mely szerint Vásárhelyen – tényleg! – elképzelhető már egy kollektív-totális kísérleti kiállítás. Ha megvalósul, ez lesz a címe: *Fantasztikum a közlésben.* A képzőművészet mellett szerepet kell kapnia a zenének, az irodalomnak, a színpadi és mozgásművészetnek. Alkalmas hely a Stúdió Színház előcsarnoka, ahol már volt példa avantgarde rendezvényekre." A riporteri kérdésre: „Semmiféle közös ismérvet nem lehet kitapintani a hatvan bemutatott alkotásban?" Elekes Károly válasza: „A közös jegyek inkább hangulatilag, érzelmileg megközelíthetők – esztétikailag kevésbé. Általánosan jellemző a dinamikus formabontás; egyfajta közérzet kivetülése ez: belső robbanás, ami tükröződik. Magamban így képzelem el ezt a nemzedéket: gumiautóbuszon utazik, szabályosan halad az idővel, ablakon keresztül szemléli az elmaradó vidéket, de az autóból nem tud kiszállni; a könyökök egymásba és a gumiba fúródnak, az autó egészen felveszi a sokaság formáját, s mert kiszállni nem tudnak, ezért nyomkodják egymásba a könyöküket."

A szerző a riportot több érdemleges kitérővel a szociológia és a vidéki élet kulturális felemelkedésének lehetőségei irányába folytatva, tematikánkat illetően így összegez: „Pontosan egy évvel ezelőtt kezdtem a riport anyagának gyűjtéséhez. Ha csupán a »mikházi ügyről« esne szó benne, mára idejét múlta volna az írás. A tárlat körüli hullámverés szépen elcsendesedett. […] A »mikházi nemzedéki csoport« viszont cselekszik. Újabb munkáik a marosvásárhelyi kiállítások zömét és javát teszik. A Stúdió Színház előcsarnokában egész évadot kitöltő kísérletsorozattal szerepeltek. Szoktatgatták a közönséget a művészethez … Nem véletlen tehát, hogy a riportom megírása (és egyik szerkesztőségben való hosszas elfekvése) után a sajtóban többen is megelőztek a marosvásárhelyi fiatal képzőművészek felfedezésében: jelenlétüket nem lehet észre nem venni. Ágoston Vilmos *A Hét*ben, Lázár László az *Ifjúmunkás*ban írt róluk; a *Vörös Zászló*ban időközben megjelentek az első kritikai hangvételű, szakszerű ismertetések a Műhely csoport sajátos tevékenységéről; alkotásaikat a szélesebb közönség számára az *Ötödik évszak* című antológia, *A Hét,* az *Ifjúmunkás* reprodukálta. Makfalván – ha csak ideiglenesen is – összegyűlt egyszer néhány művész közös alkotómunkára. Nem a »nemzedéki csoport« tagjai voltak. Az ő közös műhelyük (»MAMU« – Ágoston Vilmos névadása) csak átvitt értelemben létezik."

A mostani kiállítás megegyezés szerint többé-kevésbé annak a bizonyos mikházi kiállításnak a tükre: hatvan, ott kiállító művészből most negyvenöt munkáit láthatjuk, az akkor biztosan ott kiállított műveknek mintegy kétharmadát, a hiányokat a szervezők (Selmecziék, Elekes Károly és Zakariás István) olyan alkotásokkal igyekeztek kibővíteni, ami otthon, azaz az akkori Erdélyben, Romániában készült 1975 és 1985 között. Tehát időben lefedi az 1975-ben alakult „Apolló Ifjúsági Alkotókör", hivatalosan[7] a KISZ X. Kongresszusát és a Kommunista Diákegyesületek Szövetsége X. Konferenciáját köszöntő képzőművészeti kiállításától a MAMŰ otthoni nyilvános működésének végleges ellehetetlenítéséig és sokunk exodusáig. A kiállítás anyagának nem szigorúan a mikházi anyagra szoruló volta miatt néhány szó erejéig ki kell térnem az idézett riport dobozban tartása, késleltetése miatt a kiállítást közvetlenül követő, a riportban csak éppen felvillantott eseményekre is.

A Marosvásárhelyi Műhely MAMŰ betűszóval való nyilvános megnevezése Ágoston Vilmos író-esztéta érdeme, aki ebben az időben a csoport teoretikusa volt. A *MAMŰ – PÁKK – ÉS – CHICHIȚA* című kéziratában a következőket írta: „A Marosvásárhelyi Műhely (MAMŰ) alkotókör programja senkit sem kényszerített arra, hogy a Mezőt zöldnek lássa. […] A művészek a body art-tól,

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

7 [NÉVTELEN]: *Ifjú képzőművészek kiállítása. i. m.* (1975)

BENCZÉDI Ilona: Egy fazékban, *terakotta*, 1986

a fotó, szín, tér, idő, anyag, sőt még a hanghatások és az irodalmi eszközök segítségét is megtalálva, olyan közös nagy mezőt alkottak, ahol mindenki megőrizte egyéni szemléletét, látásmódját."[8]

A Marosvásárhelyi Műhely nem adott ki manifesztumot, hanem egy úgynevezett keretprogramot hirdetett meg a vásárhelyi művészek körében. Az első keretprogram (1980–1981) a korszaknak megfelelően – írja Novotny – erősen kollektív-totális, kísérleti, „aktivista-produktivista" jellegű, ugyanakkor koncept- és médiumközpontú volt. A művészek feladatuknak tekintették, hogy a rajztól „mint az idea első megtestesítésétől" eljussanak a vegyes technikáig, tehát a munkamódszerek és eljárások intermediális szemléletű szintéziséig. A kiállításokat az akkori Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola Stúdió termének előcsarnokában rendezték meg.

Az Elekes Károly szerkesztette, már említett *Ötödik évszak* című, fiatal írók antológiájának képanyagát, egyben a *MÉDIUM* című, a romániai magyar neoavantgárd képzőművészet önidentifikációját megkísérlő nagy jelentőségű kiállítás és a hozzá tartozó katalógus szakmai előzményének is tekinthetjük. Annál is inkább, mert a *MÉDIUM*-kiállítás megszervezésében Baász Imre grafikus, akkor a Sepsiszentgyörgyi Képtár igazgatója mellett és másokkal együtt Elekes is aktív szerepet vállalt, többek között ő tervezte a katalógus arculatát, arról nem is beszélve, hogy a kiállítás résztvevőinek jelentős hányadát – más fontos művészcsoportok és kiállítók részvétele mellett – az antológiában szereplő képzőművészek tették ki. Az 1981-es év fontos mérföldkő volt a MAMŰ történetében, hiszen nemcsak ekkor jelent meg – késve – az 1980-ra dátumozott antológia, de ekkor nyílt a *MÉDIUM* is, és ami szintén lényeges, ekkor vette kezdetét az a szakmai együttműködés a budapesti Fiatal Művészek Stúdiójával, amely nemcsak tartalmas találkozások, barátságok előhívója és emlékezetes, a Vizeshalmoknál lebonyolított közös művészeti akció szülője lett, de egyben a MAMŰ magyarországi utóéletét is megalapozó kapcsolati tőke garanciájává vált. A csoport nyilvános tevékenységének korlátozása, a MAMŰ stúdióbeli kiállításainak betiltása miatt a második keretprogram (1982–1983) – amely Novotny interpretálása szerint szinte megérzetten egyénekre predesztinált, körültekintő, organikus világszemléletet fejezett volna ki, s a művek egyediségét, személyes hitelét hangsúlyozta volna – megvalósulására már nem került sor.

Mikházi misztérium, 1980 – válogatás a Selmeczi-gyűjteményből, 2025, MAMŰ Galéria Budapest
Fotó: Zakariás István Zsolt
© MAMŰ

A MAMŰ működésének végleges ellehetetlenedése és Elekes Károly, a csoport vezéregyéniségének kivándorlása idején a Műhely az önfelszámolásnak több szimbolikus, egyéni és csoportos szertartással adott művészeti formát. Ilyen volt a MAMŰ-dokumentumok 1983. szeptember 21-i szertartásos elégetése is. A művészek nagy része a 80-as évek folyamán Magyarországra vagy más országokba emigrált. A kivándorlás az identitástudatában többszörösen terhelt erdélyi magyar képzőművészet tematikáját új irányba terelte. A „menni vagy maradni?" kérdése számos képzőművészeti alkotásnak vált témájává.

Az említett két dátum között tehát számos, mind az otthoni, mind az itteni történésekre kihatással levő, nagy részben az itt kiállító művészekhez és barátaikhoz köthető fontos közösségi képzőművészeti esemény történt. Ezeknek lenyűgözően bő lajstromát a már említett Novotny Tihamér szerkesztette, immár a Magyarországon megjelent, közvetlenül a romániai rendszerváltozás előtt rendezett szentendrei *MAMŰ tegnap és MA*-kiállítás úgynevezett „fekete" katalógusa foglalta össze, ezzel is elősegítve a MAMŰ intézményesülésének új lehetőségét. Az immár hivatalosan is megalakuló MAMŰ az első ülését Budaörsön tartotta 1991. október 12-én. De ez utóbbi tények már egy következő visszatekintő MAMŰ-tárlat kezdeményezői lehetnek.

8 ÁGOSTON Vilmos: *MAMŰ – PÁKK – ÉS – CHICHIȚA*. A kéziratot idézi NOVOTNY Tihamér: *A történet és más összefüggések. A boldog elvegyülés pillanata: „A mikházi misztérium", 1980* = Uő: *MAMŰ Marosvásárhelyi Műhely 1978–1984. Tegnap és Ma. [Katalógus] Szentendrei Képtár, 1989. november 10 – 1990. január 28.* https://mamusociety.wordpress.com/about/novotny-tihamer-mamu-tanulmany/